

УДК: 35.351:32.323

Полюлях Руслан Анатолійович,
аспірант кафедри філософських та соціально-політичних наук, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, головний лікар санаторію “Одеський”, 65009, Україна, Одеська область, м. Одеса, вул. Генуезька, 22 а, тел.: (098) 402 64 35, e-mail: r_a_polulyah@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1659-3448

Полулях Руслан Анатольевич,
аспірант кафедры философских и социально-политических наук, Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, главный врач санатория “Одесский”, 65009, Украина, Одесская область, г. Одеса, ул. Генуэзская, 22а, тел.: (098) 402 64 35, e-mail: r_a_polulyah@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1659-3448

Poluliakh Ruslan Anatoliiovych,
graduate student of the Dept. of philosophy and social and political sciences, Odessa Regional Institute of Public Administration National Academy of State Administration, the head physician of the sanatorium “Odessa”, 65009, Ukraine, Odessa region, Odessa, st. Genuezka, 22a, tel. (098) 402 64 35, e-mail: r_a_polulyah@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1659-3448

ЕЛЕКТРОННА МЕДИЦИНА ЯК ВИД ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті висвітлюється питання, актуальні для державного управління України та взаємовідносин влади і суспільства через побудову системи електронної медицини. Ця система, а також її складові елементи не отримали розповсюдження у суспільстві і у професійній діяльності лікарів і медичних працівників. Чітко не визначені категорії, які стосуються розуміння електронної медицини, мобільної охорони здоров'я, телеохорони здоров'я, електронної медичної картки (діагностування та лікування), електронної картки охорони здоров'я (догляд за пацієнтом), електронної персональної картки охорони здоров'я (узагальнена картка для споживача медичних послуг), “віддалені лікарі”, “віддалені пацієнти”. У статті показана

ні відмінності у підходах до електронної медицини у зарубіжних державах і в Україні зі створення умов для кожного члена суспільства в отриманні медичних послуг у будь-який час і у будь-якій місцевості незалежно від відстані медичних закладів.

Ключові слова: державне управління, взаємовідносини держави і суспільства, електронна медицина, мобільна медицина, телемедицина, телеохорона здоров'я, електронна медична картка, електронна картка охорони здоров'я, електронна персональна картка охорони здоров'я.

ЕЛЕКТРОННАЯ МЕДИЦИНА КАК ВИД ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы для государственного управления Украины и взаимоотношений власти и общества через построение системы электронной медицины. Эта система, а также ее составляющие не получили распространения в обществе и в профессиональной деятельности врачей и медицинских работников. Четко не определены категории, которые касаются понимания электронной медицины, мобильного здравоохранения, телездравоохранения, электронной медицинской карточки (диагностика и лечение), электронной карточки охраны здоровья (уход за пациентом), персональной карточки охраны здоровья (обобщенная карточка для потребителя медицинских услуг), “удаленные пациенты”, “удаленные врачи”. В статье показаны различия в подходах к электронной медицине в зарубежных странах и в Украине по созданию условий для каждого члена общества в получении медицинских услуг в любое время и в любой местности независимо от расстояния медицинских учреждений.

Ключевые слова: государственное управление, взаимоотношения государства и общества, электронная медицина, мобильная медицина, телемедицина, телеохрана здоровья, электронная медицинская карточка, электронная карточка охраны здоровья, электронная персональная карточка охраны здоровья.

E-MEDITSIN AS A KIND OF RELATIONSHIP OF STATE AND SOCIETY

Abstract. This article deals with topical issues for public administration in Ukraine and relations between the authorities and society through the construction of e-health systems. The system and its components did not spread in the community and in professional work of doctors and medical workers. Clearly not defined categories that relate to understanding of e-health, m-health, telehealth, electronic health cards (diagnosis and treatment), the electronic health card (patient care), personal health card (generic card for the consumer of medical services), “deleted patients”, “remote physicians”. The article shows the differences in the approaches to e-medicine in foreign countries and in Ukraine to create conditions for every member of society to obtain medical services at any time and in any location, regardless of the distance of health facilities.

Keywords: public administration, relations between the state and society, e-health, mobile medicine, telemedicine, health teleohrana, electronic medical record, electronic health card, electronic personal health card.

Постановка проблеми. Актуальність статті для науки державного управління обумовлена кількома факторами. По-перше, це стосується сучасного розвитку процесів взаємодії влади та суспільства, а також органів влади та установ всіх рівнів та всіх форм власності. По-друге, розвиток інформаційного суспільства, стрімка глобалізація комунікаційних процесів у світі, управління цими процесами з боку суб'єктів державного управління держав світу, вимагає від України не тільки приєднання до світової спільноти, а й швидкого уведення до всіх сфер життєдіяльності сучасних технологій, які впливають на формування нових форм взаємодії держави і суспільства, а також зміни стилю державного управління. Все це потребує розроблення законодавчих та нормативно-правових актів щодо системи державного управління в різних галузях, зокрема в медицині, а також гармонізації взаємодії з іншими державами світу.

Фактично жодне наукове дослідження не було присвячено питанням розвитку системи державного управління електронною медициною, і не розглядаються питання взаємовідносин держави і населення через надання електронних медичних послуг всіх видів.

На наш погляд, за рахунок того, що здебільшого досліджуються можливості запровадження новітніх

технологій у практику діяльності суб'єктів державного управління і галузевих фахівців, поза увагою дослідників залишились найважливіші питання, що стосуються самої системи державного управління і ролі цієї системи в управлінні електронними процесами в державі. Також, зацікавленість фахівців внутрішньоорганізаційним електронним забезпеченням окремих органів влади, окремих суб'єктів державного управління, окремих галузевих установ, у тому числі і медичних, призвела до того, що не враховуються загальна система управління, суспільство (і його готовність та зацікавленість), а також цілеспрямовані впливи держави на суспільство при побудові взаємовідносин держави і суспільства. Отже, ці питання потребують наукового дослідження та вироблення найбільш обґрунтованої та доречної системи державного управління електронними процесами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 2000 р. популярними в Україні були дослідження телемедицини по розробленню телемедичної системи взаємовідносин клієнта і лікаря у двох режимах offline та online — через процес консультування [1]. На симпозіумі (“Телемедицина (медична освіта, наука, охорона здоров'я)”, який проводився також у той період (2000 р.), мова йшла про аналіз розвитку телемедичних тех-

нологій в Україні, а також про систему телемедичних консультацій [2]. Н. Д. Троньоко і Н. Д. Халангот на підставі аналізу використання інформаційних технологій в країнах Західної Європи та СНД пропонує запровадження системи електронних записів даних про хворих на цукровий діабет. Він надає інформацію про програму BSteleDiab, яка вже використовувалась у багатьох державах, а для України була новиною [3].

В. Н. Казаков, В. Г. Климовицький, А. В. Владзимирський у працях 2002 року висвітлюють теоретичні, організаційні та технічні проблеми телемедицини; систематизують її теоретичні і практичні розділи; описують віддалене консультування, біорадіометрію, моніторинг, дистанційне навчання, інструктаж, дистанційні маніпуляції тощо [4]. У 2003 р. популярними стають питання дистанційного навчання у сфері окремих напрямів медицини [5]. У 2005 р. узагальнюються методи оцінювання ефективності телемедицини [6]. У 2006 р. висвітлюються результати досліджень щодо можливостей практичного застосування телекомунікаційних зв'язків в умовах міської та сільської місцевості [7]. У 2011 р. узагальнюються науково-практичні досягнення сучасної телемедицини, а також надаються відомості щодо її використання в окремих клінічних сферах [8].

У сучасному вітчизняному державному управлінні здебільшого акцент робиться на вироблення загальної політики щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі охорони здоров'я. Так, В. М. Лобас, аналізуючи елек-

тронні засоби державного управління охороною здоров'я, акцентує увагу на менеджменті електронним документообігом і виокремлює п'ять компонентів керування, зокрема: безпекою, об'єктами, серверами, перевітками, звітністю. Науковець зазначає, що це дає можливість виконати низку завдань: забезпечення використання документа більшою кількістю користувачів; контроль доступу залежно від ролей користувачів; допомога у простому збереженні й пошуку інформації; контроль валідності й відповідностей; зниження кількості дублюючої інформації; полегшення підготовки аналітичної інформації, звітів; поліпшення взаємодії. Він розглядає принципи електронного менеджменту як методу державного управління охороною здоров'я і тлумачить "електронний менеджмент, як метод державного управління охороною здоров'я, який базується на спільному використанні захищених комп'ютерно-телекомунікаційних платформ, що дозволяють автоматизувати функції керування" [9].

В. М. Бабаєв розглядає електронну охорону здоров'я як складний і великий об'єкт для оцінювання, який поєднує широкий спектр учасників і послуг. Він зазначає, що "ключові індикатори фокусують увагу на використанні населенням Інтернету для пошуку інформації, пов'язаної з охороною здоров'я, взаємодії з організаціями охорони здоров'я, придбанні лікарських препаратів" [10].

Втім, і досі не має чітких юридично визнаних категорій, які стосуються розуміння eMedicine, M-Health, Telemedicine, TeleHealth, electronic

medical records, electronic health records, and personal health records. Є багато визначень у науковців, втім, вони носять дискусійний характер і не перейшли у сферу державного управління та використання в практичній діяльності. Акцент найчастіше робиться на документообігу, який запроваджується в Міністерстві охорони здоров'я і так і не було запроваджено у лікувальних закладах. Не існує загальнодержавної позиції і стратегії по застосуванню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на практиці управління електронною охороною здоров'я та електронною медициною.

Мета статті – висвітлити питання становлення в Україні електронної медицини як виду взаємовідносин держави і суспільства та демонстрація відмінностей у цьому питанні між Україною та іншими державами.

Виклад основного матеріалу. Аналіз деяких зарубіжних джерел свідчить, що у світі також немає одностайного розуміння категорій eMedicine, M-Health, Telemedicine, TeleHealth, electronic medical records, electronic health records, and personal health records. Їх тлумачення достатньо широке і синонімічне. Втім, узагальнює їх одне – це системи побудови взаємовідносин лікаря і пацієнта, а також держави і суспільства, оскільки такі електронні сервіси дають можливість людині отримати ефективні та якісні медичні послуги віддалено у будь який зручний час.

У зарубіжних державах виокремлюється широкий спектр термінів, які характеризують види інформаційно-комунікаційних медичних послуг. Виокремлюється категорія

eMedicineHealth, до якої належать: лікування, інформування, електронна реєстрація, просвітницька діяльність [11]. Визначення у Вікіпедії стосується того, що eMedicine – це онлайн-клінічна медична база знань, заснована у 1996 р. S. Plantz та R. Lavelty. Також через Інтернет надаються консультаційні послуги з веб-лікарем замість походу людини у лікарню [12].

Інші фахівці зазначають, що eMedicine поєднує в собі традиційну медицину з повсякденною технологією, щоб запропонувати пацієнту зручне та недороге рішення для охорони здоров'я, дотримуючись загальних умов, які можуть дозволити безпечну і точну діагностику без фізичного огляду. Пацієнти та лікарі спілкуються в Інтернеті. Ця технологія робить доступною охорону здоров'я у будь-якому місці і будь-який час [13].

Також є думка, що eMedicine – це технологія, яка скорочує фізичну відстань між лікарями. Самі лікарі використовують технології, щоб скоротити час, який є необхідним для обговорення медичної політики, дослідження нових ідей, обміну результатами професійної діяльності тощо. Лікарі отримують можливість спілкуватись по усьому світу для обміну досвідом. E-medicine змінила систему роботи лікарів і надала їм можливість більшої ефективності. Змінюються підходи до відносин лікар–пацієнт. Мова йде не про відношення віч-на-віч, а формується їх співробітництво та обмін більш поширеною інформацією. Пацієнт багато речей пізнає самостійно під керівництвом лікаря. Така взаємодія

сприяє технологічній грамотності як лікарів, так і пацієнтів [14].

У літературі є практичні керівництва для використання E-Medicine, E-Health, M-Health, Telemedicine. Вважається, що це все забезпечує широке охоплення сучасних телекомунікаційних засобів у сучасній медицині, зокрема — це інформаційні і комунікаційні технології, Інтернет, бездротові мережі, бази даних і телеметрії дають можливість передавати і управляти інформацією як у медичних закладах і центрах, так і поза їх межами. Це дає можливість ліквідувати розрив між вченими, інженерами і медичними працівниками шляхом створення синергії у суміжних галузях біометричної інженерії, інформаційних і комунікаційних технологій, бізнесу і охорони здоров'я [15].

Спеціалісти визначають, що e-health розвивається в полі медичної інформатики і суспільної охорони здоров'я, де послуги охорони здоров'я надаються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Впровадження e-health покращило якість медичної допомоги в різних секторах охорони здоров'я та лікарень. E-health включає в себе інформацію про здоров'я та просвіту через Інтернет поруч з комерційними послугами для пацієнтів. Це підвищує ефективність доставки як інформації, так і послуги. Telemedicine відносять до спектру клінічних заходів, які надають медичні послуги віддаленим пацієнтам. Вона розглядається як один з компонентів електронної охорони здоров'я. До e-health та telemedicine відносять низку методів: віддалений моніторинг, діагностику,

створення навчальних та медичних освітніх матеріалів та заходів, надання медико-санітарної просвіти. Все це означає, що медичний працівник зустрічає пацієнта через комп'ютер або смартфон, а не в реальному житті. Це вид дистанційної взаємодії між лікарем та пацієнтом [16].

Є погляди, що e-health передбачає використання Інтернету для передачі медичної інформації, а telemedicine — це використання інформаційних і телекомунікаційних технологій для обміну медичною інформацією. TeleHealth є результатом цього обміну. TeleHealth, як зазначають автори, використовується трьома засобами: 1) для надання медичних послуг хворим у віддаленому місці; 2) для того, щоб навчити провайдерів, адміністраторів, пацієнтів і їх родини; 3) для того, щоб накопичувати дані або контролювати захворюваність як частину суспільної охорони здоров'я, епідеміології, мережі Biodefense [17].

Telehealth вважається деякими авторами найбільш доцільним і правильним терміном для опису взаємодії лікаря і пацієнта. Зазначається, що у Великобританії та Європі термін e-Health використовують для опису цифрового здоров'я, яке технологічно орієнтоване на дистанційну охорону здоров'я. Категорія e-health увійшла в обіг з 1999 р. На сьогодні він характеризує не тільки Інтернет-медицину, а й практично все, що пов'язано з комп'ютерами і медициною. Наголошується, що цей термін було введено маркетингологами, а не вченими. Цей термін використовувався наряду з такими термінами, як e-комерція, e-бізнес, e-рішення. Вважається, що це була спроба показати

нові можливості Інтернету для охорони здоров'я та медичних працівників. Термін Intel використовується на ринках Великобританії та Європи. Сутність його полягає в тому, що це узгоджені зусилля, які проводяться лідерами у сфері охорони здоров'я та галузей промисловості, щоб повною мірою використати переваги доступні через Інтернет. Зазначається, що термін Telemedicine найчастіше використовується на ринках США і Канади в галузі охорони здоров'я.

TeleHealth характеризують з позицій використання електронних інформаційних і телекомунікаційних технологій для підтримки міжнародної клінічної та медико-санітарної допомоги пацієнтам та професійної освіти, яка пов'язана зі здоров'ям, суспільною охороною здоров'я та управлінням охороною здоров'я. Технології включають в себе відеоконференції, інтернет-магазин, поточкові мультимедіа, а також бездротовий зв'язок.

e-Health відрізняється від Telemedicine тим, що належить до розширення сфери послуг охорони здоров'я в дистанційному режимі. Telemedicine належить конкретно до віддалених клінічних послуг. TeleHealth може належати до невіддалених клінічних послуг, таких як навчання провайдера, адміністративні наради, безперервне медичне навчання у додаток до клінічних послуг. Зазначається, що при використанні Telemedicine має бути хоча б один клініцист, а TeleHealth може використовувати в медичних цілях будь-хто [18].

Також виокремлюється категорії electronic medical records, electronic health records, and personal health

records. Electronic medical records розглядаються як цифрові версії паперових карт в клінічних закладах. Electronic medical records вміщують в себе інформацію, яка використовується для діагностування і лікування. Зазначається, що електронний формат таких карт є більш цінним аніж паперові записи, оскільки вони дають можливість відстежувати дані протягом довготривалого часу, стежити за пацієнтами і покращувати тим самим медичні послуги.

Electronic health records, як наголошується фахівцями, побудовані для того, щоб вийти за межі стандартних клінічних даних і включають більш широке коло точок зору щодо догляду за пацієнтом. Такі записи включають інформацію всіх лікарів, які приймають участь у догляді за пацієнтом. Всі вони можуть отримати інформацію з такої картки для надання допомоги пацієнту. Така картка дає змогу обмінюватись інформацією з іншими надавачами медичних послуг, таких як лабораторії тощо.

Personal health records вміщують одні й ті самі типи інформації: діагнози з Electronic health records, ліки, сімейні історії хвороби, щеплення, контактну інформацію про пацієнтів та надавачів медичних послуг. Такі карти призначені для налаштування, доступу та управління пацієнтами. Пацієнти також можуть скористатися такими картками, щоб підтримувати й управляти конфіденційною інформацією про самого пацієнта та його родину [19].

Нині в Україні юридично не визнані всі ті категорії, які використовуються у провідних державах світу

(у тому числі і в ЄС) для характеристики процесів надання медичних послуг з використанням інформаційних та комунікаційних технологій. Відповідно від переліку категорій, які застосовуються, а також відповідно від їх розуміння і формується система державного управління електронною медициною. А в самій системі формуються підсистеми взаємовідносин держави і суспільства. Ми маємо тільки визначення, яке надане в “Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 роки” (остання затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р (Київ) “Деякі питання реформування державного управління України”) [20]. e-Medicine характеризується як діяльність з використанням електронних інформаційних ресурсів у сфері охорони здоров’я та забезпечення оперативного доступу медичних працівників та пацієнтів до них.

Також є розуміння охорони здоров’я в інформаційному суспільстві, яке визначено в Законі України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” [21] у підрозділі 11 “Охорона здоров’я в інформаційному суспільстві”. В ньому йдеться про те, що використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі охорони здоров’я необхідне “для поліпшення демографічної ситуації, збереження і зміцнення здоров’я населення, підвищення якості та ефективності медико-санітарної допомоги, забезпечення соціальної справедливості та прав громадян на охорону здоров’я”.

Для досягнення поставлених завдань щодо державного управління e-Medicine вважається за доцільне “заохочення до спільних дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців галузі охорони здоров’я, представників приватного сектору економіки із залученням міжнародних організацій з метою створення надійних, високоякісних і доступних систем телемедицини, масових електронних медичних та оздоровчих засобів для домашнього користування”.

Також вважається важливим для розвитку e-Medicine підвищення організаційного і технологічного рівня розвитку ІКТ в охороні здоров’я, забезпечення готовності медичних працівників для роботи з ними; розширення можливостей надання сучасних медичних послуг, яке має відбуватися за умови нормативно-правового та методологічного визначення послуг телемедицини; забезпечення доступу до світових медичних знань та актуальних на місцевому рівні інформаційних ресурсів з метою підвищення ефективного виконання державних дослідницьких і профілактичних програм з охорони здоров’я (охорони здоров’я чоловіків і жінок), зокрема щодо репродуктивного здоров’я, інфекційних захворювань (СНІД, малярія, туберкульоз тощо); розроблення стандартів обміну медичними даними за умови забезпечення недоторканності приватного життя.

На жаль, не були виконані ці проголошені завдання і дія цього Закону пролонгована.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, за-

значимо, що в контексті взаємовідносин держави і суспільства категорія e-Medicine в Україні у правовому полі не окреслюється через категорії “віддалені пацієнти”, “віддалені лікарі”, “взаємодія між фахівцями”, “попередження лікарської помилки”, “угоди, у тому числі страхові на надання медичних послуг”, “створення умов для спілкування та професійного зростання лікарів”, “електронні аптеки”, “електронні рецепти” тощо. Все це потребує не тільки наукових досліджень, а й розроблення практичних систем запровадження в практику діяльності e-Medicine. Саме в цьому напрямі будуть проводитись подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Охременко Л. О.* Система телемедичних консультацій, орієнтована на активне використання діагностичних зображень / Л. О. Охременко, М. К. Новоселець, М. В. Кононов та ін. // Реєстрація, зберігання і оброблення даних. — 2000. — № 4. — С. 48–56.
2. *Симпозіум “Телемедицина (медична освіта, наука, охорона здоров’я)”*, Київ, 25–26 травня 2000 р. : Матеріали доп. / Наук.-дослід. лаб. центр Нац. мед. ун-ту ім. О. О. Богомольця, Голов. упр. Київ. міськдержадмін., Пробл. коміс. “Телемедицина” МОЗ та АМН України, Нац. косм. агентство України, Укр. асоц. комп’ют. медицини. — К., 2002. — 30 с.
3. *Тронько Н. Д.* Использование компьютерных систем и информационных технологий в практической диабетологии / Н. Д. Тронько, Н. Д. Халангот // *Эндокринология*. — 2001. — № 1. — С. 89–94.
4. *Казаков В. Н.* Телемедицина / В. Н. Казаков, В. Г. Климовицкий, А. В. Владзимирский. — Донецк : Норд, 2002. — 100 с.
5. *Рижко П. П.* Проблемні питання дистанційної освіти на етапах подання дерматовенерологічної допомоги в первинній медико-санітарній ланці — сімейній медицині / П. П. Рижко // *Укр. журн. дерматології, венерології, косметології*. — 2003. — № 3. — С. 92–95.
6. *Владзимирский А. В.* Методы исследования эффективности телемедицины / А. В. Владзимирский // *Укр. журн. телемедицины та мед. телематики*. — 2005. — № 1. — С. 35–40.
7. *Калинчук С. В.* Перспективы внедрения телемедицинских технологий для лиц пожилого возраста в Одесском регионе / С. В. Калинчук, Н. Р. Баязитов // *Запорож. мед. журн.* — 2006. — № 6. — С. 74–77.
8. *Владзимирский А. В.* Телемедицина : монография / А. В. Владзимирский. — Донецк : Ноулідж, 2011. — 436 с. — (Curatio Sine Distantia!).
9. *Лобас В. М.* Електронні засоби державного управління охороною здоров’я: навч. посіб. / В. М. Лобас, А. В. Владзимирський, В. В. Мозговой. — Донецьк: Ноулідж, 2012. — 222 с.
10. *Бабаєв В. М.* Текст лекцій з дисципліни “Електронне урядування” [для студ. 5 курсу спеціальності 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування” денної форми навчання] / В. М. Бабаєв, М. М. Новікова, С. О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. — Х. : НУМГ, 2014. — 139 с.
11. e-MedicineHealth [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.emedicinehealth.com/script/main/hp.asp>
12. *What is eMedicine?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://>

- melthmelthmelth.wordpress.com/about/
13. *Frequently* asked questions about UAB eMedicine : What is UAB eMedicine? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://uabmedicine.zipnosis.com/faq>
  14. *What is e-medicine and what does it mean for the medical profession?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://blog.sculapio.com/what-is-e-medicine-and-what-does-it-mean-for-the-medical-profession>
  15. *Halit Eren, John G. Webster. The E-Medicine, E-Health, M-Health, Telemedicine, and Telehealth Handbook (Two Volume Set)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.crcpress.com/The-E-Medicine-E-Health-M-Health-Telemedicine-and-Telehealth-Handbook/Eren-Webster/p/book/9781482236552>
  16. *What is the difference between ehealth and telemedicine?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-ehealth-and-telemedicine>
  17. *What is the difference between e-health, telemedicine, and telehealth?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.randyamy.com/what-is-the-difference-between-e-health-telemedicine-and-telehealth>
  18. *What is the Difference between Telemedicine, Telehealth and eHealth?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://liveclinic.com/blog/digital-health/difference-telemedicine-telehealth-ehealth/>
  19. *What are the differences between electronic medical records, electronic health records, and personal health records?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.healthit.gov/providers-professionals/faqs/what-are-differences-between-electronic-medical-records-electronic>
  20. *Розпорядження* Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р (Київ) “Деякі питання реформування державного управління України” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/530-92-%3C043F%3E>
  21. *Закон* України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” // ВВР України. — 2007. — № 12. — Ст. 102 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/530-92-%3C043F%3E>